

Пукало Г. (2015). Ресоалізація неповнолітніх засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням як соціально-педагогічна проблема. *Social Work and Education*, Vol 2 № 1, С. 53-59.

Галина Пукало,

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
магістр кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи*

РЕСОАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ, ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті проаналізовано процес ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням як соціально-педагогічної проблеми, розглянуто теоретичні основи формування протиправної поведінки в підлітковому віці, визначено сутність, зміст та моделі ресоціалізації неповнолітніх, з'ясовано чинники ресоціалізації умовно засуджених неповнолітніх.

Ключові слова: ресоціалізація неповнолітніх, протиправна поведінка, сутність процесу ресоціалізації, моделі ресоціалізації неповнолітніх, проблеми ресоціалізації, чинники ресоціалізації.

Abstract. The paper analyzes the process of re-socialization of juveniles released on probation as a social and educational problems, the theoretical foundations of forming illegal behavior in adolescence, the essence, the content model and re-socialization of juveniles found factors resocialization of juvenile probation.

Keywords: resocialization of minors, unlawful behavior, the essence of the process of resocialization, resocialization model minors problems re-socialization, resocialization factors.

Вступ. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених є процес реінтеграції їх в суспільство, під час якого неповнолітні мають відновити свій соціальний статус, набути якостей, необхідних для виправлення поведінки та подолання проблем, поновити або встановити позитивні соціальні зв'язки, включитися у навчальну й трудову діяльність.

Кримінально-виконавча інспекція виконує функції виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, непов'язаних з позбавленням волі згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України.

Згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України функції виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, виконує кримінально-виконавча інспекція.

Метою статті є обґрунтування процесу ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням як соціально-педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Неповнолітні, звільнені від відбування покарання з випробуванням – це підлітки та молодь віком 14-18 років, які щонайменше один раз скоїли насильницький та (або) корисливий злочин значної тяжкості, мають статус засуджених, проте, з точки зору суду, не несуть небезпеки для суспільства та перебувають в умовах, що дозволяють здійснювати їх виправлення та виховання без позбавлення волі. Стан, в якому перебувають неповнолітні засуджені, звільнені від відбування покарання з випробувальним терміном, можна охарактеризувати як стан соціальної дезадаптації. Поведінку, що призвела до такого стану або сама стала його наслідком, можна віднести до девіантної, протиправної, делінквентної.

Поняття «девіантна поведінка» визначається як така, що порушує загальноприйняті в суспільстві або в певній спільноті норми. З точки зору Н. Сейко, девіантна поведінка дітей має відзначитися деструктивним антагонізмом щодо загально визначених норм та цінностей, тобто не лише порушувати норми, а протиставлятися їм та носити руйнівний характер [1, с. 151]. На думку О. Змановської, у якості специфічних особливостей девіантної поведінки виступає невідповідність загальноприйнятим або офіційно встановленим найважливішим для суспільства нормам; негативна оцінка з боку інших такої поведінки та особи, що її проявляє; деструктивність такої поведінки, нанесення реальної шкоди самій особистості або оточуючим; сталість та повторюваність у конкретної особи, відповідальність загальній спрямованості її особистості; індивідуальна своєрідність мотивів та проявів такої поведінки конкретної особи [2, с. 11-15].

Поняття «делінквентна поведінка» (від лат. *Delinquens* – провина) у широкому розумінні є синонімом протиправної поведінки – різновиду девіантної поведінки, дій особи, що порушують норми громадського правопорядку, загрожують благополуччю інших людей або суспільства взагалі та можуть бути правомірно покараними. При цьому мається на увазі поведінка особи, що офіційно визнана злочином, так і протиправної дії, що не потрапляють під юрисдикцію суду. Девіантна і делінквентна

поведінка з точки зору Н. Сейко, служать ядром для кримінальної поведінки або логічно витікають із неї [1, с. 163].

Визначення протиправного вчинку неповнолітнього, як кримінального у багатьох випадках, залежить не від суттєвих (мотивація вчинку, характер нанесеної шкоди), а від випадкових або зовнішніх чинників щодо неповнолітнього. За своєю суттю кримінальні і некримінальні протиправні дії неповнолітніх практично не відрізняються, самими неповнолітніми часто не розрізняються (підліток веде себе звично для себе і не помічає, коли своїми діями порушує закон). Отже, протиправна (делінквентна) поведінка неповнолітніх буде розумітися як вид девіантної, що виражається у скоєнні ними злочинів та інших протиправних дій некримінального характеру.

Теоретичні концепції щодо формування протиправної поведінки в підлітковому віці є:

– теорія аномії Е. Дюркгейма. Виходячи з цієї теорії, широке поширення протиправної поведінки в середовищі підлітків та молоді за умов суспільної кризи пов'язане із відсутністю загальноприйнятої в суспільстві системи цінностей та скептичним або цинічним ставленням значної частини суспільства до існуючих цінностей, моральних та правових норм [3, с. 210].

– теорія можливостей (напруги) Р. Мертон. Згідно з цією теорією діти із соціально неблагополучних, виключених або незахищених груп через недоступність для них легітимних засобів досягнення успіху з більшою вірогідністю виберуть девіантні способи поведінки [4, с. 301].

– теорія культурної девіантності (субкультур, культурного персоналу). Згідно з нею, протиправна поведінка – результат орієнтації людини, зокрема підлітка, на цінності кримінальної субкультури або навчання кримінальним цінностям і засобам протиправної поведінки внаслідок участі у делінквентних групах. Дослідники Чикагської школи встановили, що злочинні стереотипи поведінки широко поширені в окремих територіальних спільнотах і передаються із покоління в покоління та переймаються навіть тими молодими людьми, які переїжджали до цієї спільноти [5, с. 47].

Згідно зі ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) метою кримінально-виконавчого законодавства України є захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. При цьому під виправленням засудженого розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки; під ресоціалізацією розуміють свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. У цьому контексті виправлення є необхідною умовою ресоціалізації засудженого (ст. 6 КВК) [6, с. 3 – 5].

За трактуванням О. Безпалько, ресоціалізація – це комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямований на відновлення їх соціального статусу, втрачених чи несформованих соціальних навичок, переорієнтацію соціальних та референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх в нові позитивно орієнтовані відносини та види діяльності [7, с. 35 – 36]. Науковець Т. Алексеєнко вважає, що ресоціалізація – це підготовка до повернення індивіда у звичну культуру, середовище, відновлення соціальних зв'язків. Відповідно до цього визначення ресоціалізація відбувається в процесі спеціально організованої роботи з особами, які втратили все це в результаті фізичних і психічних травм, а також із засудженими за скоєні злочини з метою підготовки їх до життя на волі за суспільними нормами після покарання [8, с. 220].

Чинне законодавство передбачає проведення суб'єктами соціально-педагогічної діяльності різних видів соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, що може забезпечити їх ресоціалізацію. Проте для успішної ресоціалізації необхідна системна взаємодія цих суб'єктів та застосування адекватних форм та методів роботи з неповнолітніми засудженими.

На сьогоднішній час у світі існує декілька *моделей* ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, які не були позбавлені волі.

Модель відновного правосуддя. Відновне правосуддя розглядається як спосіб розв'язання конфліктних ситуацій, пов'язаних із порушення закону і як модель соціальної реабілітації всіх суб'єктів злочину: правопорушників, потерпілих та представників громади, у межах якої було скоєно злочин. У якості способу розв'язання конфлікту відновне правосуддя являє собою систему заходів, які передбачають взаємодію суб'єктів злочину, спрямовану на визначення всіх наслідків правопорушення та безпосереднє подолання (компенсацію) цих наслідків самими правопорушниками. Відновне правосуддя здійснюється через визнання правопорушником своєї відповідальності за скоєння, прийняття на себе обов'язків щодо виправлення наслідків злочину для всіх, хто від нього постраждав, усунення чинників та обставин, що призвели його до скоєння злочину, уникнення подібних дій у майбутньому, виконання взятих таким чином зобов'язань під контролем за допомогою самих потерпілих, свого соціального оточення та місцевої громади.

Модель ресоціалізації неповнолітніх засуджених на базі служби пробачії. Пробачія є видом кримінального покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, що передбачає дотримання засудженим певних умов і обмежень, перебування під наглядом спеціально визначеної для цього особи (державного службовця або представника громадськості), проведення з ним реабілітаційної роботи та надання засудженому комплексу соціальних послуг. Застосування моделі пробачії щодо неповнолітніх, які скоїли злочини, дозволяє створити умови для їх соціальної реабілітації, а саме, допомогти їм усунути

пов'язані із патохарактерологічними особливостями та станом здоров'я особистісні чинники соціальної дезадаптації, подолати особистісні проблеми, набути необхідних соціальних навичок та покращити соціальну ситуацію своєї життєдіяльності.

Педагогічна модель. Педагогічний підхід передбачає здійснення фахівцями цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на мікросередовище життєдіяльності та на особистість неповнолітнього з метою усунення чинників, що негативно впливають на його соціалізацію та спричиняють відхилення у поведінці, а також з метою формування у неповнолітнього особистісних якостей, які б унеможливили подальшу асоціальну поведінку та забезпечували реінтеграцію неповнолітнього у соціальне життя. Основними засобами ресоціалізації неповнолітніх правопорушників відповідно до педагогічної моделі виступають індивідуальна, групова та масова виховна робота; застосування корекційного впливу на мікросередовище, включення неповнолітнього у позитивні соціальні відносини і соціально-корисну діяльність [10, с. 30-46].

Проте у процесі діяльності з ресоціалізації неповнолітніх засуджених наведені вище моделі повинні використовуватись в комплексі за умов системної взаємодії суб'єктів ресоціалізації неповнолітніх.

З метою вивчення змісту соціально-педагогічного забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, нами було здійснено дослідження проблем їх ресоціалізації.

Під проблемами ресоціалізації розумілись суперечності між завданнями ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, чинниками їх ресоціалізації, до яких можна віднести:

- правові умови здійснення цієї діяльності;
- особливості особистості та способу життя, потреби та проблеми неповнолітніх засуджених, що впливають на їх соціальну адаптацію і ресоціалізацію;
- реальні можливості і ресурси кримінально-виконавчої інспекції як провідної установи ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Варто відмітити, що установи, залучені до діяльності з ресоціалізації неповнолітніх засуджених, не являють собою систему, тому їх діяльність може бути некоординованою і не охоплювати всіх проблем та чинників дезадаптації неповнолітніх засуджених.

Чинниками ресоціалізації неповнолітніх є:

– вплив сім'ї неповнолітнього (місце проживання; матеріальний стан; побутові умови проживання; соціальний статус сім'ї – право на отримання соціальних послуг, пільг тощо; мікроклімат; актуальні сімейні проблеми тощо);

– вплив навчального закладу (рівень вимог навчального закладу до навчання та поведінки учнів; успішність навчання та поведінки неповнолітнього; статус неповнолітнього у системі формальних відносин – посади, доручення, обов'язки; перебування на внутрішньому обліку навчального закладу; норми поведінки в навчальному колективі; мікроклімат у навчальному колективі тощо);

– вплив неформального оточення неповнолітнього: (наявність неформальної групи, яку неповнолітній вважає своєю; структура і спрямованість неформальної групи; статус неповнолітнього в даній групі тощо);

– особистісні чинники неповнолітнього: (стан фізичного здоров'я; загальний стан психічного здоров'я; функціональний стан – фізичне та психологічне самопочуття тощо).

– діяльність установ, залучених до процесу ресоціалізації неповнолітнього (доступність для неповнолітнього соціальних послуг; узгодження дій установ, окремих фахівців, залучених до роботи з ресоціалізації неповнолітнього тощо).

Висновки. З набуттям в Україні чинності нового Кримінального кодексу, суди часто стали застосовувати щодо неповнолітніх, які скоїли злочини, покарання, не пов'язані з позбавленням волі, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням. Метою покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, є ресоціалізація неповнолітнього.

В основі призначення неповнолітньому покарання, не пов'язаному з позбавленням волі, лежить протиправна поведінка. У ході дослідження було з'ясовано, що протиправна (делінквентна) поведінка – це вид девіантної поведінки, що виражається у скоєнні ними злочинів та інших суспільно небезпечних дій, за які передбачена відповідальність.

Розглядаючи проблему ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням, на основі аналізу наукової літератури ми прийшли до висновку, що ресоціалізація - це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного та повноцінного життя в суспільстві.

До основних чинників ресоціалізації засуджених неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, належать вплив сім'ї неповнолітнього, навчального закладу, особистісних чинників та установ на процес ресоціалізації неповнолітніх засуджених звільнених від відбування покарання з випробуванням. Однак, формування протиправної поведінки визначається поєднанням низки чинників, особливим у кожному конкретному випадку. Відповідно ресоціалізація неповнолітнього

правопорушника вимагає виявлення й усунення саме тих чинників, які були провідними у конкретному випадку.

Список використаної літератури:

1. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка: метод. посіб. / Н. А. Сейко. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 206 с.
2. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
3. Дюркгейм Э. Социология / Э. Дюркгейм. – М. : Педагогика, 1995. – 216 с.
4. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия / Р. К. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – М. : Прогресс, 1966. – С. 299 – 313.
5. Сатерленд Э. Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? // Социология преступности. Современные буржуазные теории: Сборник статей: Перевод с английского / Под ред.: Никифоров Б.С.; Пер.: Никифоров А.С., Яковлев А.М.; Вступ. ст.: Кудрявцев В.Н., Никифоров Б.С. – М.: Прогресс, 1996. С. 45-59.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання (Офіційний текст від 11 липня 2003 р.). – К. : Атака, 2003. – 96 с.
7. Шинкаренко І. Р. Детермінанти злочинності неповнолітніх / І. Р. Шинкаренко // Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Донецьк, 26 квітня 2006 року / Головний ред. Ю. Л. Титаренко. – Донецьк : ДІВС, 2002 – С. 25 – 29
8. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка. Навч. посіб. / Н. і. Жигайло. – Львів : Новий Світ, 2007. – 256 с.
9. Гошовський Ярослав. Ресоціалізація депривованої особистості: [монографія] / Ярослав Гошовський. – Дрогобич: Коло, 2008. – 480с.
10. Синьов В. М., Кривуша В. І. Пенітенціарна педагогіка: в основних запитаннях та відповідях: Навч. посіб. / В. М. Синьов, В. І. Синьов. – К. : Логос, 2000. – 124 с.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2015

Стаття прийнята до друку 05.04.2015